

GATED COMMUNITIES IN NEDERLAND: DE NABIJE TOEKOMST?

Steeds vaker verhuizen Nederlanders naar wijken die op een of andere manier deels van de buitenwereld zijn afgesloten. Wat verklaart de opkomst van *gated communities* in Nederland? Wat is de rol van beleidsvoering? En wat zijn de sociale gevolgen van dergelijke gemeenschappen?

In Johannesburg, Zuid-Afrika, zijn ommuurde stadsdelen, ten gunste van de veiligheid van de hogere- en middenklasse, een veelvoorkomend fenomeen. In die context worden zogeheten *gated communities* gezien als een product van de apartheid. Toen de zwarte bevolking zich in de jaren '80 steeds meer tegen het apartheidssysteem ging verzetten, begon in de witte suburbane wijken angst te heersen voor een toename van criminaliteit. Nadat in 1991 de apartheid officieel werd afgeschaft waren witte en zwarte wijken niet meer per definitie van elkaar gescheiden. Sinds de jaren '90 worden welvarende suburbane stadsdelen dan ook vaak omheind door muren.

In dit bovenstaande voorbeeld is de *gated community* een belichaming van sociale segregatie en een uiting van spanningen tussen de bevolking binnen en buiten de muren. Het is echter een misvatting dat afgeschermd woondomeinen uitsluitend voorkomen in landen waar de economische ongelijkheid groot is, angst voor de 'ander' heerst en criminaliteitscijfers hoog zijn. Ook in Nederland bestaan varianten van de *gated community*, die echter niet geheel overeenkomen met het stereotype beeld zoals omschreven in het voorbeeld van Johannesburg. Steeds vaker verhuizen Nederlanders naar wijken die op een of andere manier

deels van de buitenwereld zijn afgesloten, zoals de wijk Haverleij in Den Bosch.

De term *gated community* is pas recentelijk in gebruik genomen, maar concepten van afgeschermd woondomeinen bestaan al veel langer. In de middeleeuwen waren alle steden een soort *gated community*: omringd door stadsmuren om de inwoners te scheiden en beschermen van de buitenwereld. De *gated communities* van nu zijn meestal kleine gemeenschappen - op buurt- of wijkniveau - met strenge bewaking en omheind door hekken. In de Verenigde Staten wonen ongeveer 93 miljoen veelal witte, rijke Amerikanen geclusterd in zo'n 20.000 afgeschermd gemeenschappen. *Gated communities* worden daar gevormd als een reactie op een afnemend gevoel van gemeenschap. Daarbij draagt de toenemende multiculturaliteit van de samenleving - en de intolerantie hiervoor - bij aan een gevoel van onveiligheid en stereotypering. *Gated communities* worden hierdoor zowel met sociale exclusie als sociale inclusie geassocieerd. Deze tegengestelde termen laten zich definiëren als het proces waarin een individu geheel of gedeeltelijk wordt uitgesloten van deelname en medezeggenschap in een gemeenschap, of juist geheel of gedeeltelijk geïntegreerd wordt.

Nederlandse afgeschermdde woondomeinen

Ook in Nederland zijn varianten van de reeds bekende gated communities in opkomst. Privaat beheerde domeinen waarbij de gemeenschappelijke buitenruimte in handen is van de bewoners of een private partij komen steeds vaker voor. Naar schatting telt Nederland zo'n 130 wijken met het typerende defensieve karakter. Deze Nederlandse afgeschermdde woondomeinen laten zich niet kenmerken door 'harde' grenzen zoals hekwerken, poorten of bewaking, maar meer door 'zachte' afgrenzingen zoals water, begroeiing of defensieve architectuur. Ook kan de openbare buitenruimte in eigendom en beheer van de bewoners of een private partij zijn. Hierdoor wordt een *defensible space* gecreëerd, een sociaal-fysiek fenomeen waarbij de fysieke kenmerken van de woonomgeving bijdragen aan het veiligheidsgevoel van de inwoner. Een voorbeeld van een dergelijk afgeschermd woondomein is de VINEX-wijk Brandevoort in Helmond. Deze wijk is gebouwd volgens de principes van *New Urbanism*, een stedenbouwkundige stroming die opkwam in de late 20e eeuw en zich focust op een hoge kwaliteit van de leefomgeving, sociale cohesie en zelfredzaamheid van een stad, dorp of wijk, met eigen voorzieningen voor wonen, werken en recreëren. Een tweede voorbeeld is de woonwijk Haverleij, gelegen nabij 's-Hertogenbosch, waar woningen in moderne kasteel-vorm zijn omringd door een slotgracht en het binnenterrein eigendom is van de Vereniging van Eigenaars. Daarnaast zijn er vakantiedorpen die steeds meer dienstdoen als tweede woonoord. Dergelijke nederzettingen zijn vaak geheel ommuurd, hebben smalle straten zonder stoepen en vaak maar één ontsluitingsweg. Mensen die hier niet wonen vallen direct op als 'buitenstaanders', waardoor deze vakantieparken door hun ruimtelijke indeling de openbare ruimte in het gedrang brengen.

Het begrip gated community is besmet: ze zouden horen in landen waar de rijken de boze buitenwereld willen buitensluiten

Beleidsmatige oorzaken

Wat verklaart de opkomst van dergelijke afgeschermdde woondomeinen? Ten eerste is hun verschijning een gevolg van decentralisering en de liberaliserende trend binnen de Nederlandse ruimtelijke ordening. Deze maatschappelijke ontwikkelingen stellen privatisering centraal en laten meer aspecten, zoals de openbare ruimte, over aan de vrije marktwerking. Zo zijn in de afgelopen decennia publieke ruimten steeds vaker in private handen terecht gekomen. Het verschil in beheer tussen publieke en private openbare ruimte is echter meer genuanceerd en kan gezien worden als een verweven verdeling van het zeggenschap. Ook de *club theory*, die een meer subtiele classificatie van de openbare ruimte omvat dan de verdeling tussen publieke en private ruimtes, draagt hieraan bij. Clubs - zoals bewonersverenigingen - hebben gezamenlijk zeggenschap over een privaat beheerd stuk van de publieke ruimte. Zo'n club voert taken uit die voorheen in handen waren van de gemeentelijke of nationale overheid. Clubleden - die financieel bijdragen - kunnen exclusief gebruik maken van de collectief beheerde, semi-publieke ruimte. Vanuit financieel oogpunt blijkt dit een meer efficiënte verdeling te zijn dan mogelijk is door individuele marktoplossingen of overheidsinterventies.

Een tweede verklaring voor de opkomst van afgeschermdde woondomeinen is dat gemeenten afscherming toestaan als middel om te voorkomen dat huishoudens met hogere- en middeninkomens de (binnen)stad verlaten. Het zijn namelijk meestal deze inkomensklassen die de rust en geborgenheid van afgeschermdde woonvormen opzoeken. Door dit soort afgeschermdde woonvormen aan te bieden hoopt een gemeente deze inkomensgroepen te behouden en aan te trekken. Daarnaast gaf het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) het advies om het traditionele accent dat beleidsmakers leggen op menging en sociaal evenwicht te verschuiven naar een focus op een grotere woonmilieudifferentiatie. De wens van bewoners om samen te wonen met gelijken wordt hiermee gehonoreerd. Naast overheidsinstanties spelen ook marktpartijen in op deze wens naar eigenheid en differentiatie. Zo streeft de Zuid-Hollandse woningcorporatie Woonbron niet langer naar gelijkheid, maar krijgen gedifferentieerde leefstijlen en woonwensen alle ruimte.

Door afgeschermdde woondomeinen neemt sociale diversiteit af waardoor segregatie toe kan nemen

Sociale effecten

Gated communities worden niet altijd met open armen ontvangen. Het begrip gated community is besmet: Ze zouden horen in landen waar de rijken de boze buitenwereld willen buitensluiten. In Nederland zouden we ze niet hebben, en ook absoluut niet willen hebben. Critici zijn bijvoorbeeld van mening dat de opkomst van deze vorm van wonen de kwaliteit van de openbare ruimte in het gedrang brengt. Een criticus die voorop ging in dit debat is de Vlaamse filosoof De Cauter, met de introductie van het begrip *cellular cities*. Hiermee bedoelt hij dat de samenleving steeds meer kenmerken vertoont van een capsule, onder andere door de fysieke afsluiting van woongebieden. Hij concludeert dat dit leidt tot het ontstaan van kunstmatige leefomgevingen, waardoor de kwaliteit van de openbare ruimte afneemt en de samenleving verandert in een zogeheten *capsular society*. Hierdoor zouden mensen zich terugtrekken in afgescheiden enclaves, waardoor ze steeds minder betrokken raken bij gemeentelijke problemen. In Nederland leidt dit mogelijk tot een "archipel van enclaves", een variant op De Cauter's capsular society.

In het geval van de Nederlandse privaat beheerde woondomeinen is de openbare ruimte rondom de woningen in beheer van de bewoners zelf. Een hechte band tussen deze bewoners leidt tot de vorming van een gemeenschap. Deze gemeenschapszin wordt in verband gebracht met de *parochialization* van de openbare ruimte. Hiermee wordt bedoeld dat de openbare ruimte wordt gedomineerd door de aanwezigheid van een groep mensen met een hoge mate van uniformiteit. Waar de ruimte eerst aanvoelde als 'publiek', doordat men vreemden tegen het lijf liep, ontstaat er nu een parochiaal gevoel waarbij bijna iedereen op straat elkaar kent. Hierdoor neemt de openbare ruimte in de letterlijke zin van het woord niet af, maar wel de *public realm*. De public realm is een mentale constructie dat doelt op de beleving van de openbare ruimte waarin mensen elkaar niet of nauwelijks kennen. De komst van de afgeschermdde woondomeinen zet de public realm mogelijk onder druk, wat ten koste gaat van de kwaliteit van de openbare ruimte.

De wijk Brandevoort in Helmond. Bron: Havang(nl), Wikimedia Commons

Naast de vermeende negatieve invloed op de openbare ruimte, maken critici zich zorgen dat de opmars van afgeschermd woondomeinen nog een ander verschijnsel in de hand werkt. Sociale segregatie wordt in buitenlandse studies naar gated communities gezien als een ongewenst bijproduct. Ook in het geval van Nederland leidt *parochialization* tot verminderde sociale interactie tussen verschillende bevolkingsgroepen. Contact met vreemden zorgt ervoor dat er meer tolerantie ontstaat voor een onbekende bevolkingsgroep, wat op haar beurt weer leidt tot afnemende segregatie. De afname van sociale diversiteit - gestimuleerd door de ontwikkeling van afgeschermd woondomeinen - resulteert in verminderde interactie tussen verschillende bevolkingsgroepen en dus een versterking van segregatie.

Echter wordt de opmars van afgeschermd woondomeinen in Nederland met wat meer optimisme tegemoet gezien, bijvoorbeeld door te focussen op intern toenemende gezamenlijkheid in plaats van op het externe effect van toenemende segregatie. Uit een onderzoek van Schuilenburg en Van Steden naar Nederlandse afgeschermd woondomeinen blijkt dat veiligheid en de angst voor een ander nauwelijks meewegen in de keuze om in een afgeschermd woondomein te gaan wonen. Het verlangen naar saamhorigheid en de aantrekkelijkheid van de wijk zijn daarentegen belangrijke beweegredenen. In het kader van gezamenlijkheid dragen afgeschermd plekken ook bij aan het vormen van een gezamenlijke identiteit. Deze gedeelde identiteit versterkt de onderlinge verbondenheid en solidariteit, wat de sociale cohesie in een groep verhoogt. Sociale cohesie op buurtniveau versterkt de sociale controle en het vertrouwen in de medebewoners. De gezamenlijkheid, die de basis vormt van deze sterke sociale cohesie, zorgt ervoor dat mensen zich betrokken voelen bij de directe omgeving en verantwoordelijkheid nemen als dat nodig is. Op deze manier wordt de leefbaarheid van de openbare ruimte juist verhoogd, in plaats van de eerder genoemde kwaliteitsafname van de public realm.

Conclusie

De controverse rondom gated communities is onmiskenbaar, met voor- en tegenstanders. Echter is het verschil tussen de gated communities in verdeelde samenlevingen als de Verenigde Staten en Zuid-Afrika en de Nederlandse variant ook evident. In het eerste geval stimuleert de angst voor de ander sociale segregatie en zijn er spanningen tussen de bevolking binnen en buiten de

muren, terwijl in Nederland het verlangen naar saamhorigheid en de aantrekkelijkheid van de buurt belangrijke motieven zijn. Deze focus op het leven binnen het woondomein, in plaats van op het buitensluiten van 'anderen', zorgt ervoor dat negatieve effecten als sociale segregatie in mindere mate van toepassing blijken bij de ontwikkelingen in Nederland. Er moet wel een afweging gemaakt worden tussen de positieve en negatieve gevolgen van afgeschermd woondomeinen op de publieke ruimte. Enerzijds vervullen gated communities de behoefte aan geborgenheid en saamhorigheid van bepaalde bevolkingsgroepen. Anderzijds kunnen ze leiden tot de degradatie van de public realm, met de reeds genoemde negatieve gevolgen voor de openbare ruimte wanneer deze in privé beheer raakt. Het zijn namelijk vooral de hoge- en middeninkomens die de positieve effecten van de afgesloten woondomeinen ervaren, terwijl de negatieve effecten op de openbare ruimte door de gehele samenleving gevoeld worden.

Literatuurselectie

- De Caeter, L. (2004) *The capsular civilization. On the city in the age of fear.* Rotterdam: NAI-publishers.
- Donkers, H. W. H. A. (2005) *De opmars van de privaat beheerde woondomeinen in Nederland* (Thesis). Radboud Universiteit Nijmegen. Beschikbaar op: <https://repository.uibn.ru.nl/bitstream/handle/2066/46967/46967.pdf>
- Schuilenburg, M. B. & Van Steden, R. V. (2015) *Afgeschermd wonen in Nederland: een studie naar waarom mensen hiervoor kiezen en hoe zij omgaan met interne regelgeving.* Tijdschrift voor Veiligheid 14, nr. 3, pp. 3-18.

Laura Zopfi (l.zopfi@students.uu.nl) en **Youri Wesseldijk**

(y.wesseldijk@students.uu.nl) schreven dit artikel op basis van een studieopdracht van Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht. Zij werden begeleid door Gerald Mollenhorst. Laura is tevens redactielid bij AGORA Magazine.